

MODERN

APPROACHES TO ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

**COLLECTIVE
MONOGRAPH
2023**

Modern approaches to ensuring sustainable development

Edited by Valentyna Smachylo
and Oleksandr Nestorenko

The University of Technology in Katowice Press, 2023

Editorial board :

Oksana Abramova – PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Ukraine)
Olha Blaha – PhD in Pedagogy, Associate Professor; Ivano-Frankivsk Educational
and Scientific Law Institute of the National University «Odesa Law Academy» (Ukraine)
Larysa Deynychenko – PhD in Psychology, Associate Professor,
Donbas State Pedagogical University (Ukraine)
Zoia Dikhtiarenko – PhD, Associate Professor,
University of the State Fiscal Service of Ukraine (Ukraine)
Inna Kulish – PhD, Associate Professor,
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University (Ukraine)
Alla Nerubasska – Doctor of Philosophy Science, Associate Professor,
Interregional Academy of Personnel (Ukraine)
Oleksandr Nestorenko – PhD, Academy of Silesia
Tetyana Nestorenko – PhD, Associate Professor, Berdyansk State Pedagogical University (Ukraine)
Aleksander Ostenda – Prof. AS, PhD, Academy of Silesia
Iryna Ostopolets – PhD, Associate Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University (Ukraine)
Valentyna Smachylo – Doctor of Economic Sciences, Professor,
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv (Ukraine)
Svitlana Sytnik – Doctor in Psychology, Professor, State Institution
«South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky»
Iryna Yemchenko – Doctor of Sciences, Professor, Lviv Polytechnic National University (Ukraine)

Scientific reviewers :

Liudmyla Bezuhla – Doctor of Sciences, Professor, Dnipro University of Technology (Ukraine)
Nadiya Dubrovina – CSc., PhD, Associate Professor,
Bratislava University of Economics and Management (Slovakia)
Mariia Kazanzhy – Doctor of Psychological Sciences, Professor, State Institution "South Ukrainian
National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky" (Ukraine)

The authors bear full responsible for the text, data, quotations, and illustrations.

Copyright by Academy of Silesia, Katowice, 2023

ISBN 978-83-965554-8-9

DOI: 10.54264/M020

Editorial compilation

The University of Technology in Katowice Press
43 Rolna str., 40-555 Katowice, Silesia Province, Poland
tel. (32) 202 50 34; fax: (32) 252 28 75
email: kontakt@wydawnictwo.wst.pl
www.wst.pl, www.wydawnictwo.wst.pl

2.9. THE MAIN FACTORS OF THE INTRODUCTION OF INCLUSION IN THE EDUCATION OF UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

2.9. ОСНОВНІ ЧИННИКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ПІДХОДУ В ОСВІТІ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Вступ. Сьогодні в умовах розбудови демократичного суспільства в Україні великого значення набуває створення умов для соціальної інтеграції кожної людини незалежно від її соціального рівня, стану здоров'я, можливостей розвитку. Велику роль у цьому процесі відіграє освіта. Проте до початку ХХІ століття розвиток традиційної для країн пострадянського простору, до яких належить і Україна, спеціальної системи освіти, незважаючи на її сегрегаційний характер й значні недоліки соціального виховання учениць і учнів в інтернатних закладах, розглядався як найвищий прояв турботи держави про дітей з особливими освітніми потребами. У перше десятиріччя в системі освіти України відбулося впровадження інклюзивного підходу, покликаного створити для дітей з інвалідністю нові, більш ефективні умови інтеграції у суспільство, що відображено у нормативних документах як міжнародного, так і внутрішньодержавного рівнів: Конвенції ООН про права дитини, Конвенції про захист і заохочення прав і гідності інвалідів, Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», а також Наказі Президента України «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов з життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» тощо.

Реалізація визначених у нормативних документах завдань щодо надання освіти та виховання дітям з особливими освітніми потребами, серед яких питома вага належала дітям з інвалідністю, передбачає їх інклюзію – широке включення до середовища освітніх закладів задля забезпечення їх повного доступу до загальної середньої освіти, підтримання громадянської рівності. Становлення інклюзивного підходу у ставленні до людей з інвалідністю є результатом послідовної трансформації суспільних поглядів на феномен інвалідності – моделей інвалідності (медична, соціальна, неосоціальна), що відбулася у світі протягом останнього століття й сприяла докорінній зміні соціальної свідомості на рівні світової спільноти та зумовила вагомі зміни у культурних традиціях, соціальному житті і ставленні суспільства до освіти людей з інвалідністю.

Підкреслимо, що інклюзія в освіті, як й інші види інклюзії, зокрема соціальна – процес двосторонній, оскільки передбачає взаємне збагачення соціального досвіду дітей з функціональними обмеженнями та дітей зі станом здоров'я та розвитку в межах вікової норми, розширює можливості засвоєння дітьми гуманістичних цінностей, становлення у них таких соціальних якостей, як чуйність, товарицькість, толерантність, заохочення проявів емпатійності, взаємодопомоги та, в сукупності, сприяє набуттю дітьми соціальності як здатності до входження у соціальне середовище.

Важливо наголосити, що процес впровадження інклюзивного підходу у систему освіти України, який став глобальною освітньою інновацією початку ХХІ століття, потребував оновлення системи підготовки педагогічних кадрів, формування у майбутніх вчительок і вчителів інклюзивної компетентності задля впровадження у власній діяльності нових підходів, застосування інноваційних інструментів для результативної роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища з учнями і ученицями незалежно від наявності чи відсутності в них порушень здоров'я. Створення нормативного підґрунтя, необхідність опрацювання закордонного та вітчизняного досвіду інклюзивної освіти сприяли появі у перше десятиріччя ХХІ століття інклюзивних тенденцій освіти та виховання людей з обмеженими фізичними можливостями. Процеси, що відбувалися у той час потребують системного вивчення та опрацювання в аспекті сприяння включенню дітей з обмеженням життєдіяльності до соціальної взаємодії.

Огляд літератури. Серед праць, які становлять особливий інтерес в контексті порушеної проблематики, слід відзначити докторську дисертацію щодо визначення педагогічних засад інтеграції учениць і учнів у закладах загальної середньої освіти (А. Колупаєва, 2007), а також монографію «Інклюзивна освіта: реалії та перспективи» (А. Колупаєва, 2009); докторську дисертацію «Освітні основи системи реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності» (А. Шевцов, 2009), що віддзеркалюють тенденції дослідження феномену інвалідності, націлені на розбудову системи інклюзивної освіти в Україні та світі. Так, у дослідженні А. Колупаєвої обґрунтовано теоретико-методологічні основи інклюзивної освіти, викладено результати аналізу й узагальнення відповідних психологічних і педагогічних досліджень; систематизовано наукові дані з проблем інтеграції дітей з інвалідністю у шкільний простір; розкрито сучасні наукові підходи до цього процесу та системно проаналізовано міжнародне законодавче, нормативно-правове його забезпечення. Вченою також обґрунтовуються теоретичні основи та організаційно-педагогічні умови залучення дітей з інвалідністю до закладів загальної середньої освіти, пропонується цілісна модель інклюзивного навчання означеної категорії дітей, яка розкривається як стрижень процесу їхньої інтеграції в соціум, аналізується досвід становлення інклюзивної освіти у Західній Європі та Північній Америці.

А. Шевцов розглянув освітній ракурс комплексного соціального реабілітування осіб з інвалідністю, розкрив теоретичні та практичні проблеми моделювання, створення та функціонування реабілітаційних систем у контексті розбудови нового інклюзивного суспільства, що передбачає навчання та виховання дітей з порушеннями здоров'я у системі загальної освіти. Значну увагу вчений присвятив питанням висвітлення історичних і соціокультурних засад розвитку проблеми інвалідності, аналізу сучасного стану та перспектив розвитку питань освіти й соціального становлення людей з інвалідністю у контексті неосоціальної моделі інвалідності.

Аналізуючи історико-педагогічний аспект і проблеми становлення інклюзії в Україні у досліджуваній період, спиралися на результати власних розвідок, у яких на підставі історико-педагогічного аналізу міжнародного правового підґрунтя розбудови суспільства рівних можливостей й затвердження права осіб з інвалідністю на загальну середню освіту висвітлено загальні тенденції розвитку інклюзивного підходу в освіті.⁷⁹⁴

Мета дослідження. Розкрити головні віхи становлення інклюзивної освіти як базового компонента розвитку недискримінаційного громадянського суспільства в Україні, проаналізувати законодавчі акти, теоретичний та практичний досвід роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, насамперед з порушеннями здоров'я та інвалідністю.

Матеріали та методи дослідження. Дослідження проводилося на матеріалі законодавчої бази Міністерства освіти і науки України, інформаційних баз наукових досліджень, статистичних даних закладів освіти. До усього масиву джерел інформації використовувалися методи кількісного і якісного аналізу.

Аналіз результатів та обговорення. Висвітлення об'єктивної картини становлення інклюзивної освіти в Україні є можливим, насамперед, за умови розгляду історичної хронології прийняття та ратифікації нормативних документів, що виявилися підґрунтям для впровадження інклюзивного підходу в освіті. Відзначимо, що безпосередньо ідіома «інклюзивна освіта» виникла у вітчизняній законодавчій лексиці у руслі розгортання процесу імплементації у національне законодавство України міжнародних і європейських

⁷⁹⁴ Григоренко В. Л., Рассказова О. І. Соціокультурна динаміка суспільства щодо соціального виховання дітей з інвалідністю: шлях до інклюзивної освіти. *Педагогіка та психологія*. 2015. Вип. 48. С. 190-202;

Григоренко В. Л. Становлення інклюзивної освіти в країнах пострадянського простору: передумови та міжнародне нормативно-правове підґрунтя. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогічні науки. 2017. № 8 (2). С. 84-97;

Григоренко В. Л., Рассказова О. І., Шевченко Н. О. Інклюзивна освіта у закладах дошкільної та середньої освіти як продукт соціокультурної динаміки суспільства. *Інновації педагогічної освіти в умовах викликів сьогодення*: монографія / за ред. С. Я. Харченка; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2019. С. 203-223.

стандартів у галузі прав дитини. У 2006 році було ратифіковано Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю, що спрямована на захист та заохочення прав та гідності цієї категорії людей. У Конвенції зокрема зазначається, що держави-учасниці визнають право дітей з порушеннями здоров'я на освіту, що передбачає розвиток недискримінаційних практик, які забезпечують реалізацію цього права на засадах рівних можливостей через впровадження інклюзивної освіти на всіх рівнях.

Аналіз державної нормативної бази свідчить, що спроби запровадити ідеї інклюзії простежуються у вітчизняному законодавстві й до прийняття Конвенції. Так, ще Національною програмою «Діти України» (1996 р.) було накреслено шлях нашої держави до забезпечення «прав кожної дитини народитися здоровою, вижити і мати умови для всебічного розвитку, бути надійно соціально і психологічно захищеною».⁷⁹⁵ Зважаючи на те, що у досліджуваний період інклюзивна освіта розглядалася насамперед як альтернатива поширеному на теренах України інтернатному навчанню дітей з інвалідністю, як одна з провідних форм їх соціалізації, слід наголосити на надзвичайній значущості законодавчих зрушень, що відбулися у досліджуваний період у суспільстві та освіті в контексті порушеної проблематики.

Серед наступних документів – перші спроби запровадження інтеграційного підходу в освіті: наказ Міністерства освіти і науки України від 10. 08. 2001 р. № 586 про проведення науково-педагогічного експерименту «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах», а пізніше – наказ Міністерства освіти і науки України від 01. 12. 2008 р. № 1087 про науково-педагогічний експеримент «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку шляхом запровадження їх інклюзивного навчання». Аналіз положень цих державних документів засвідчує, що вони створені у русі соціальної моделі інвалідності, яка відкриває новий шлях розвитку дітей з інвалідністю – інклюзію (включення до освітнього середовища) – забезпечуючи повну громадянську рівність щодо таких дітей з особливими потребами.

Законодавче забезпечення інклюзивної форми навчання уможливило початок її успішного впровадження в Україні. Проте, як слушно зауважує О. Заярнюк, законодавчі норми щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами необхідно було також інтегрувати в існуюче освітнє законодавство; існувала об'єктивна потреба у внесенні змін до Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» і «Про дошкільну освіту», а також «Про позашкільну освіту» щодо основних принципів, гарантій та стандартів освіти цієї категорії дітей, виходячи з положень міжнародних документів. Одночасно це слід було синхронізувати з положеннями законів України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» і «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні».⁷⁹⁶ Майже паралельно з інтеграційними тенденціями в українській освітній практиці простежувалося ініціювання й практичне впровадження поодиноких моделей інтегрування дітей з порушеннями здоров'я в заклади загальної середньої та дошкільної освіти (корекційні класи / групи, класи «вирівнювання»), дистанційне навчання, неофіційне включення дитини з порушеннями здоров'я в шкільний освітній процес за ініціативи батьків, експериментальні майданчики на базах дитячих садків та шкіл тощо), що в тому чи іншому вигляді збереглися й донині.

Відзначимо, що з другої половини ХХ століття освітою дітей в Україні опікувалися спеціальні органи, що були створені як «освітня» складова державної системи піклування про дітей з інвалідністю – психолого-медико-педагогічні комісії (ПМПК). Діяльність таких комісій сприймалася батьківською спільнотою як обмежувальна щодо освіти дітей з інвалідністю, до її завдань належав жорсткий відбір тих дітей, які здатні навчатися у

⁷⁹⁵ Про Національну програму «Діти України». Указ Президента України № 63/96 від 18. 01. 1996.

⁷⁹⁶ Заярнюк О. В. Інклюзивна освіта в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2015. Вип. 11. С. 192.

закладах загальної середньої освіти за моделлю нормалізації. В процесі реформування на початку ХХІ століття ПМПК в Україні отримали назву психолого-медико-педагогічні консультації і втратили обмежувальні повноваження, ставши дорадчим органом й набувши нову функцію – освітнього та соціально-педагогічного супроводу дитини з інвалідністю у закладах загальної середньої і дошкільної освіти.

Зазначене вище розглядатиметься нами як сприятливі передумови для впровадження в Україні інклюзивної освіти.

Кількісна характеристика затверджених в Україні законодавчих актів переконує, що після початку реалізації проєкту в Україні відзначається значне поживлення процесу обговорення та затвердження державних документів стосовно інклюзивної освіти (Рис. 1).

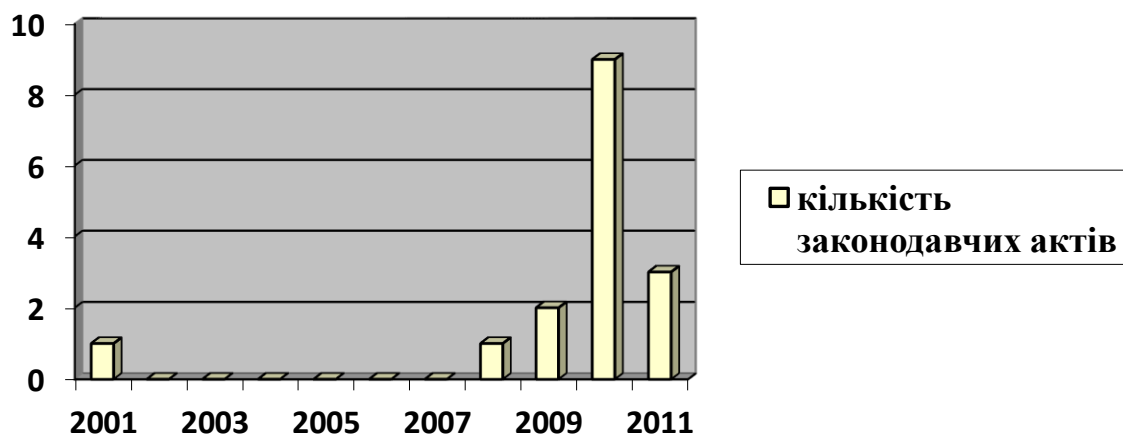

Рис. 1. Кількісний розподіл державних документів України у галузі інклюзивної освіти за роками затвердження у перше десятиріччя ХХІ ст.

Проведений кількісний і якісний аналіз державних документів, у яких порушено питання освіти осіб з інвалідністю, дає підстави для твердження, що з 2008 р. простежується значне поживлення процесів нормативного усталення інклюзії, пов'язане з початком реалізації у державі проєкту «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», реалізованого у межах українсько-канадського співробітництва й розрахованого на період з 2008 по 2013 рр. Проєкт було запроваджено з метою змінити ставлення уряду, закладів освіти та неурядових організацій до людей з порушеннями здоров'я через ініціювання наскрізних змін визначальних складників освіти, насамперед через вироблення нового політичного курсу у галузі освіти та сфері надання соціальних послуг, який спрямовуватиме розвиток системи освіти України на розбудову інклюзивної моделі.⁷⁹⁷

Як бачимо, пік створення законодавчої бази для запровадження інклюзивної освіти в Україні припадає на 2010 рік. У цей період фактично й було вироблено основне законодавче підґрунтя, що уможливило навчання дітей з інвалідністю у системі масових шкіл.

Якісний аналіз затверджених у період дії українсько-канадського проєкту законодавчих актів, який подано у Таблиці 1, дозволяє зважити рівень документів, простежити їхню динаміку і взаємодетермінованість.

Відповідно до положень Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах», фокус уваги в організації освітнього процесу був зміщений на реалізацію права дітей з особливими освітніми потребами (малися на увазі насамперед діти з інвалідністю) на навчання за місцем проживання, сприяння їхньому соціальному благополуччю, розвитку здатності «вписуватися» в соціальне середовище і почуватися там добре, а також на партнерське залучення батьківської спільноти до активної участі в освітньому процесі. Підкреслимо, що

⁷⁹⁷ Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні. Всеукраїнський фонд «Крок за кроком».

для реалізації накреслених у Положенні інклюзивних змін в освіті 26 липня 2012 року було видано Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту № 1/9-529 «Про організацію психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання», де містилися відповідні роз'яснення та алгоритми.

Таблиця 1. Хронологія прийняття найважливіших законодавчих актів щодо становлення інклюзивної освіти в Україні у період з 2009 по 2011 роки

Тип документа	Дата	Номер	Назва
Розпорядження Кабінету Міністрів України	3 грудня 2009 р.	№ 1482-р	Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року
Наказ Міністерства освіти і науки	21 грудня 2009 р.	№ 1153	Про заходи МОН на виконання завдань, визначених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 року № 1482-р.
Закон України	6 липня 2010 року	№ 2442-VI	Про внесення змін до законодавчих актів України з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу.
Наказ Держспоживстандарту	28 липня 2010 року	№ 327	Про доповнення Класифікатора професій посадою асистента вчителя інклюзивного навчання.
Наказ Президента України	30 вересня 2010 року	№926/2010	Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні.
Наказ Міністерства освіти і науки	1 жовтня 2010 року	№ 912	Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання
Наказ Міністерства освіти і науки	6 грудня 2010 року	№ 1205	Типові штатні нормативи загальноосвітніх навчальних закладів
Наказ Міністерства освіти і науки	9 грудня 2010 року	№ 1224	Положення про спеціальні класи для навчання дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, у загальноосвітніх навчальних закладах
Наказ Президента України	19 травня 2011 року	№ 588	Про заходи щодо розв'язання актуальних проблем осіб з обмеженими фізичними можливостями
Наказ Міністерства освіти і науки	23 червня 2011 року	№623/61	Про внесення змін до Положення про центральну та республіканську (Автономна Республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації
Постанова Кабінету Міністрів України	15 серпня 2011 року	№ 872	Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах

Динаміка затвердження нормативної бази інклюзивного навчання корелює із поживленням інтересу вчених до відповідної проблематики, поступового тематизування поняття «інклюзія» у назвах та структурі наукових досліджень. Про це свідчить вивчення інформації щодо затвердження тем наукових досліджень кандидатського та докторського рівнів, оприлюдненої на офіційному сайті бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні. Аналізу підлягав увесь масив інформації щодо тем наукових досліджень з 2006 року (до цього часу питання інклюзивної освіти у тематиці вітчизняних досліджень не порушувалися). Якісно було проаналізовано те, як саме розуміється дослідницями і дослідниками сутність інклюзії.

Українські дослідниці Ю. Найда, Н. Софій наголошують, що при визначенні суті інклюзії важливо звернути увагу на ті елементи, які ілюструють її характерні особливості: по-перше, інклюзія – це процес, а тому має розглядатися як рух у напрямку вироблення результативних підходів до врахування і задоволення особистих потреб усіх учасниць і учасників освітнього процесу, де ознаки людини (вік, стать, колір шкіри, етнічна приналежність, майновий стан тощо) органічно сприймаються з позицій рівності і недискримінації, що мотивує дітей та дорослих до активної участі в освітньому процесі; по-друге, інклюзія передбачає ретельну оцінку можливостей і перешкод з визначенням оптимальних шляхів подолання останніх, а тому – починається з накопичення різноманітної

інформації про дитину й подальшої розробки та реалізації індивідуального плану її розвитку; по-третє, інклюзія передбачає присутність, участь та досягнення всіх суб'єктів педагогічного процесу, у першу чергу, дітей з інвалідністю.⁷⁹⁸ «Присутність» розглядається дослідницями як забезпечення можливості дітям з порушеннями здоров'я навчатися в закладі загальної середньої чи дошкільної освіти; «участь» – як можливість отримати позитивний досвід у процесі здобуття освіти та врахування ставлення учениці і учня до самих себе як суб'єктів навчання; «досягнення» – як комплексний результат навчання впродовж навчального року, а не лише результати, одержані дитиною при проходженні стандартних форм контролю (іспити, контрольні роботи, тестовий контроль).

Про поступову еволюцію суспільної та освітньої парадигми інвалідності свідчить, зокрема, зміщення акцентів наукових досліджень, націлювання їх на проблематику, що охоплює широке коло питань, пов'язаних з побудовою системи навчання, виховання та розвитку молодого покоління на нових інклюзивних основах.

Аналіз тем дисертаційних досліджень першого десятиріччя XXI століття, зокрема, у галузі педагогіки на предмет виявлення дефініції «інклюзивна освіта», а також цілісних смислових абзаців, частин текстів, пов'язаних з досліджуваною нами проблематикою, дозволяє з високим ступенем об'єктивності підтвердити зазначені тенденції у науковій думці. Як показано вище, розробка питань інклюзивної освіти є традиційно тісно взаємопов'язаною з проблемою навчання, виховання, розвитку, соціальної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами. Значна теоретико-методична база й різноаспектний аналіз питань освіти, виховання та вирішення соціальних проблем людей з порушеннями здоров'я, здійснений у межах цілого комплексу гуманітарних наук, потребує системного осмислення для розгляду проблеми інклюзивної освіти під новим кутом зору, в аспекті сприяння включенню дітей з порушеннями здоров'я до суспільного життя, розв'язання практичних завдань розвитку їх соціальності в процесі отримання освіти та виховання.

Кількісний та якісний аналіз наукових праць з названої проблеми, що зберігаються у вітчизняних бібліотечних фондах, показує, що вона в перше десятиріччя XXI століття доволі активно досліджувалася (Рис. 2).

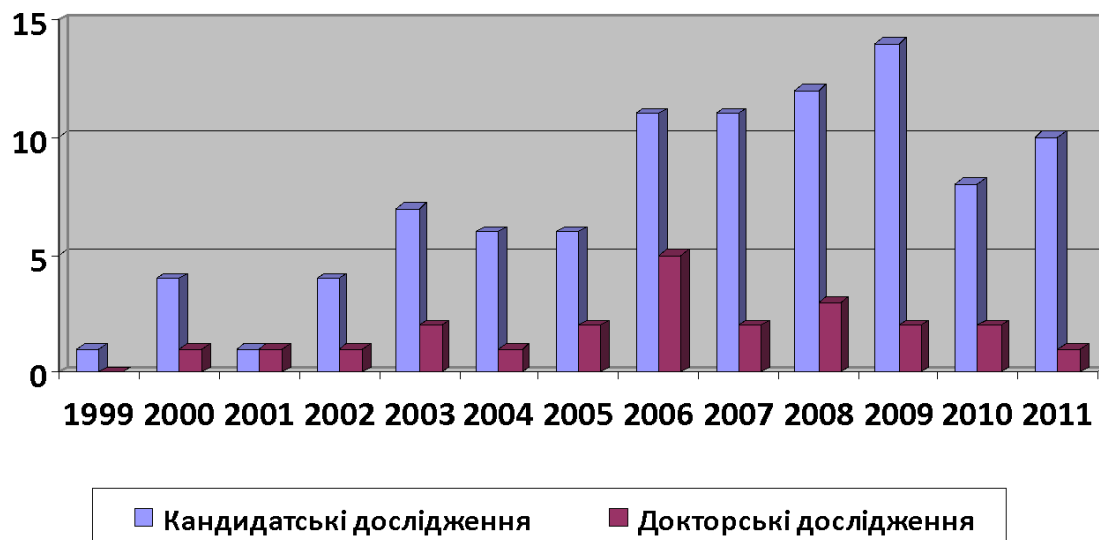

Рис. 2. Кількісний розподіл за роками захисту наукових праць, присвячених проблемам людей з інвалідністю з 1999 по 2011 рр.

⁷⁹⁸ Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навчально-методичний посібник / кол. авторів: Колупаєва А. А., Найда Ю. М., Софій Н. З. та ін.; за заг.ред. Л. І. Даниленко, К.: 2007. 128 с.

Як бачимо, в українській науці у досліджувані часи простежується підвищення рівня інтересу вчених до розробки цієї тематики та певна позитивна динаміка щодо кількості відповідних досліджень.

Нами було проаналізовано розподіл кількості наукових праць щодо навчання, виховання та розвитку дітей з інвалідністю за спеціальностями, у межах яких вони виконувалися (Табл. 2).

Таблиця 2. Кількісний розподіл наукових праць, присвячених розгляду тем, пов'язаних з досліджуваною проблематикою, за спеціальностями

Шифр, спеціальність	Загальна кількість наукових праць			
	кандидатські дослідження		докторські дослідження	
	кількість	%	кількість	%
13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки	4	4,8	-	-
13.00.02 – теорія та методика навчання (фізична культура, основи здоров'я)	2	2,4	-	-
13.00.03 – корекційна педагогіка	55	66,3	2	2,4
13.00.04 – теорія і методика професійної освіти	2	2,4	-	-
13.00.05 – соціальна педагогіка	9	10,8	1	1,2
13.00.06 – теорія, методика та організація культурно-просвітньої діяльності	1	1,2	-	-
13.00.07 – теорія і методика виховання	4	4,8	-	-
14.02.03 – соціальна медицина	1	1,2	-	-
19.00.01 – загальна психологія, історія психології	1	1,2	-	-
19.00.07 – педагогічна та вікова психологія	3	3,7	-	-
19.00.08 – спеціальна психологія	1	1,2	-	-

Дані, подані у таблиці, дозволяють дійти висновку, що проблеми освіти та виховання осіб із психофізичними особливостями розробляються у різних наукових галузях, серед яких провідною є педагогічна. Визначальним є факт, що в педагогічному плані проблеми освіти та виховання осіб з порушеннями здоров'я традиційно найбільш повно висвітлювалися в межах корекційної педагогіки (до цієї спеціальності належить 66,3% від загальної кількості захищених із досліджуваної проблематики дисертацій). Разом з цим, варто відзначити, що переважна більшість наукових робіт, виконуваних у той час у методології і підходах зберігала сегрегаційний погляд на осіб з порушеннями здоров'я, закарбований у застарілій суспільній моделі нормалізації, яка історично панувала в Україні щодо ставлення до осіб з інвалідністю.

Якісний аналіз проблематики захищених у педагогічній царині кандидатських наукових праць дозволяє розподілити весь масив інформації, присвяченої вирішенню проблем дітей з інвалідністю, на змістові блоки, що вміщують праці з:

- дидактичної корекції різних сфер особистості (16% від усіх захищених у межах корекційної педагогіки досліджень з цієї проблематики);
- розумового розвитку та навчання осіб з проблемами здоров'я (16%);
- фізичної реабілітації, корекції та стимулювання рухової активності засобами фізичної культури (41%);
- виховання (6%);
- формування життєвих умінь, навичок, компетентностей, самосвідомості, культури та норм поведінки (20%);
- підготовки до входження у соціальну, зокрема освітню та професійну сфери (14%).

Як бачимо, питанням, пов'язаним з вихованням, соціальною адаптацією та соціалізацією дітей з інвалідністю, присвячено близько половини дисертаційних досліджень, що є додатковим свідченням їх актуальності у досліджуваній період.

У докторських дисертаціях, що складають приблизно 10% від усіх захищених у межах корекційної педагогіки досліджень проблем дітей з особливими потребами, висвітлюються

теоретико-методологічні основи освіти та дидактичної корекції розвитку дітей та молоді з обмеженням життєдіяльності.

Окрім зазначених вище ґрунтовних досліджень проблеми інвалідності, виконаних у русі корекційно педагогічних розвідок, згадані проблеми висвітлювалися в історичному аспекті (12% від загальної кількості відповідних наукових праць), де дослідженню підлягали теорія та практика корекційного навчання осіб з обмеженими можливостями, їх соціально-педагогічної підтримки, становлення та розвиток мережі закладів для дітей, які потребували захисту, підтримки та корекції розвитку (М. Супрун, В. Шевченко, В. Шпак, Т. Янченко та інші).

У перше десятиріччя XXI століття проблеми дітей з інвалідністю досить широко висвітлюються й у соціально-педагогічному аспекті, в межах якого виконано низку кандидатських праць щодо вивчення феномену інвалідності (Н. Грабовенко, І. Макаренко, Н. Мірошниченко, П. Плотнікова, Т. Соловійова, М. Чайковський та інші), переважно присвячених висвітленню теорії та практики соціально-педагогічної роботи з молоддю та сім'ями дітей з порушеннями здоров'я, а також одне докторське дослідження (С. Тесленко), зосереджене на висвітленні особливостей теорії і практики соціально-педагогічної підтримки цієї категорії осіб у промисловому регіоні.

Особливо актуальними стали у той час розвідки вчених, пов'язані з висвітленням питань інклюзивного навчання – широкого включення до середовища закладів освіти дітей з інвалідністю у контексті пошуку нових прогресивних шляхів їх інтеграції у суспільство. Семантичний аналіз тем дисертаційних досліджень у галузі педагогіки на предмет виявлення дефініції «інклюзивна освіта» показав, що у вітчизняній науці безпосередньо інклюзивному навчанню з вербалізацією поняття «інклюзія» присвячено лише окремі, досить різнопланові наукові праці, наприклад кандидатські дослідження: Л. Будяк, де розглядаються організаційно-педагогічні умови інклюзивного навчання дітей з порушенням психофізичного розвитку в загальноосвітній сільській школі; М. Захарчук, що спрямоване на вивчення проблеми становлення та розвитку інклюзивної освіти в Канаді та США. Проведений аналіз показує, що представленість наукових досліджень, у темі та змісті яких застосовується поняття «інклюзивна освіта», складає незначну частку від загальної кількості опрацьованих нами у процесі аналізу вітчизняних наукових праць, присвячених проблемам дітей з особливими потребами.

Зважаючи на зазначене, стверджуємо, що за результатами проведеного нами аналізу у вітчизняних наукових дослідженнях першого десятиріччя XXI століття все більш значна увага надавалася дослідженню проблем навчання, виховання та розвитку дітей з порушеннями здоров'я, хоча часто без вербалізації понять «інклюзія» та «інклюзивна освіта». Проте проблематика інклюзивної освіти загалом мала усе більш широке висвітлення.

Для дослідження порушеної проблематики інтерес становить аналіз даних бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні за 2006-2011 рр. щодо кількості заявлених тем наукових праць, де містяться терміни «інклюзивна освіта», «інклюзивне навчання» залежно від спеціальності (Табл. 3).

Розподіл усієї кількості досліджень за роками затвердження тем у згаданому вище бюро (Рис. 3) свідчить про неухильне зростання дослідницького інтересу щодо проблем інклюзивної освіти у вітчизняній науці.

Як бачимо, у перше десятиріччя XXI століття у вітчизняній науці відзначається зростання інтересу вчених-педагогів, особливо за соціально-педагогічною спеціальністю (де з даної проблематики виконуються дві докторські роботи), до досліджуваної проблеми. Відзначимо також і той факт, що 2011 року було затверджено дві теми докторських досліджень, стільки ж, скільки за весь період з 2006 по 2010 рр. Підкреслимо, що у зв'язку з поживаленням наукового інтересу до проблеми інклюзивної освіти, активізувалася й розробка довідкової та науково-методичної літератури з цього питання.

Таблиця 3. Кількісний розподіл тем наукових праць, що містять дефініції «інклюзивна освіта», «інклюзивне навчання» за спеціальністю

Шифр, спеціальність	Загальна кількість наукових праць	
	кількість кандидатських досліджень	кількість докторських досліджень
13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки	2	-
13.00.02 – теорія та методика навчання (фізична культура, основи здоров'я)	2	-
13.00.03 – корекційна педагогіка	3	1
13.00.04 – теорія і методика професійної освіти	4	1
13.00.05 – соціальна педагогіка	1	2
13.00.07 – теорія і методика виховання	2	-
19.00.08 – спеціальна психологія	2	-

Так, у досліджуваній період було закладено важливий законодавчий та науково-методичний фундамент для розгортання освітньої інклюзії, що забезпечило зміцнення інклюзивних тенденцій в освіті. За даними Міністерства науки і освіти України, протягом 2011-2017 років мережа інтернатних закладів для дітей з порушеннями здоров'я зменшилася на 86%. Натомість на 22,4% збільшилася мережа навчально-реабілітаційних центрів – закладів системи освіти, орієнтованих на надання послуг дітям зі складними порушеннями розвитку. Відповідно зросла кількість дітей, які отримали ці послуги: у 2015-2016 н. р. у 58-ми закладах навчалось 6,4 тисяч учениць і учнів, у 2016-2017 н. р. – у 71-му навчально-реабілітаційному центрі отримали послуги 7,9 тисяч дітей.

Рис. 3. Кількісний розподіл наукових праць, присвячених проблемам інклюзивної освіти з 2006 по 2011 рр. (за роками затвердження тем)

Відзначимо також, що кількість учениць і учнів з інвалідністю, для яких навчання було організовано в спеціальних класах закладів загальної середньої освіти за місцем проживання збільшилося на 7%, сягнувши з 5,3 тисяч до 5,7 тисячі. З метою забезпечення кваліфікованої допомоги у засвоєнні навчального матеріалу ученицями і учнями з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах протягом 2016-2017 року до штатних розписів уведено 1825 посад асистентів учителя / учительки, тоді як у 2015-2016 н. р. – лише 994 посади. Проблемним залишилося питання непристосованості інфраструктури до потреб осіб з інвалідністю. Так, згідно статистичним даним, наведеним МОН України, у 2016-2017 н. р. із 16395 загальноосвітніх закладів, які діяли на території держави, доступними лише до першого поверху були – 12652 закладів (77,2%), до другого поверху – 69 (0,4%), до третього

поверху – 22 (0,13%), до четвертого і наступних поверхів – лише 11 загальноосвітніх закладів.⁷⁹⁹

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. У цілому, проведений аналіз свідчить, що перше десятиріччя XXI століття виявилось часом, коли в Україні відбулися значні зміни у вимогах до освітньої системи, пов'язаних із становленням інклюзивного підходу в освіті, що розглядався у той час насамперед у контексті забезпечення прав дітей з інвалідністю. Цей час позначився також активною науково-методичною розробкою проблематики навчання, виховання та розвитку дітей з інвалідністю. Разом з цим, на наш погляд, в Україні передчасним було проголошення можливості кожної школи забезпечити навчанням і вихованням дітей з різними нозологіями, оскільки облаштування освітніх закладів відповідно до потреб цієї категорії дітей вимагало від країни суттєвих капіталовкладень. Проблеми фінансового забезпечення інклюзії значно вплинули на її фактичне розгортання в Україні. Ще одним негативним чинником виявилася упередженість педагогічної і батьківської спільноти щодо навчання дітей з інвалідністю у закладах загальної середньої і дошкільної освіти. Разом з цим наголосимо, що задля розвитку інклюзивної освіти в Україні у перше десятиріччя XXI століття робилося чимало, що й сприяло закладенню міцної основи, яка забезпечила незворотність інклюзивних процесів в освіті України. Поглиблене дослідження діяльності окремих структур, таких як ПМПК або інклюзивні ресурсні центри в контексті інклюзивного мейнстрімінгу України є перспективним напрямом подальшого дослідження.

Література:

1. ГРИГОРЕНКО В. Л., РАССКАЗОВА О. І. Соціокультурна динаміка суспільства щодо соціального виховання дітей з інвалідністю: шлях до інклюзивної освіти. *Педагогіка та психологія*. 2015. Вип. 48. С. 190-202.
2. ГРИГОРЕНКО В. Л. Становлення інклюзивної освіти в країнах пострадянського простору: передумови та міжнародне нормативно-правове підґрунтя. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогічні науки. 2017. № 8 (2). С. 84-97.
3. ГРИГОРЕНКО В. Л., РАССКАЗОВА О. І., ШЕВЧЕНКО Н. О. Інклюзивна освіта у закладах дошкільної та середньої освіти як продукт соціокультурної динаміки суспільства. *Інновації педагогічної освіти в умовах викликів сьогодення: монографія / за ред. С. Я. Харченка; Держ. закл. «Луган.нац. ун-т імені Тараса Шевченка»*. Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2019. С. 203-223.
4. ЗАЯРНЮК О. В. Інклюзивна освіта в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2015. Вип. 11. С. 190-193.
5. Інклюзивна освіта в Україні: статистичні дані. *Ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти Інституту післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка*. URL: <https://rcrio.ippo.kubg.edu.ua/?p=2953> (дата звернення 19. 01. 2023).
6. Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні. *Всеукраїнський фонд «Крок за кроком»*. URL: <http://www.ussf.kiev.ua/completedproject/30/> (дата звернення 19. 01. 2023).
7. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навчально-методичний посібник / кол. авторів: Колупаєва А. А., Найда Ю. М., Софій Н. З. та ін.; за заг. ред. Л. І. Даниленко, К.: 2007. 128 с.
8. Про Національну програму «Діти України». *Указ Президента України № 63/96 від 18. 01. 1996*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/96#Text> (дата звернення 19. 01. 2023).

⁷⁹⁹ Інклюзивна освіта в Україні: статистичні дані. *Ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти Інституту післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка*.